

Україна очима іноземців

Енн Епплбом. Історія ГУЛАГу. – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія»,
2006. – 511 с.

23 листопада – День пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій. Традиційно у кожній свідомій українській сім'ї цього вечора на вікні запалюють свічку пам'яті за мільйонами невинно убієнних комуністичним тоталітарним режимом. Тому, у рубриці «Україна очима іноземців» хочемо сьогодні розповісти про вражаючу книжку американської журналістки Енн Епплбом. «Історія ГУЛАГу», у якій поруч з іншими темами, мова йде про українців у радянських концтаборах. Власне тема українці у концтаборах ГУЛАГу є частиною значно ширшої проблематики, яка скрупульозно аналізується в унікальній книзі американської дослідниці. Такого детального висвітлення всіх аспектів функціонування комуністичної машини смерті, яка у своїх тоталітарних жорнах перемелювала долі мільйонів, немає ні у відомому творі О. Солженіцина, ні в автобіографічній повісті В. Гжицького «День і ніч», ні в працях сучасних українських дослідників. Прочитавши книгу Е. Епплбом задумуєшся – невже взагалі таке могло бути, чому навіть сьогодні частина суспільства вірить в комуністичні міфи і стереотипи, споруджує кривавому Торквемаді – Сталіну, святкує річниці жовтневого збройного перевороту більшовиків, вшановує їх маніакального вождя – Леніна!? Що відбувається з українським суспільством загалом і політичною елітою зокрема?

Отже, книга Е. Епплбом «Історія ГУЛАГу» складається із трьох частин: I. Походження ГУЛАГу. 1917-1939; II. Життя і праця в таборах; III. Зліт і падіння табірно-промислового комплексу. 1940-1986. У них на основі різноманітних джерел та наукових праць, надзвичайно детально проаналізовано створення системи концентраційних таборів в Радянському Союзі, теоретичне обґрунтування їх необхідності більшовиками і практичну реалізацію цього божевільного антилюдського плану починаючи від першого радянського концтабору на Соловках у 1920 р. і закінчуючи загальною амністією усім радянським політичним в'язням наприкінці 80-х років.

Важливу роль для розуміння суті ГУЛАГу відіграє вступ до книги. У ньому Е. Епплбом наголошує, що історія ГУЛАГу – це історія величезної системи трудових таборів, розкиданих по всій території СРСР, від островів Білого до берегів Чорного морів, від Полярного кола до рівнин Середньої Азії, від Мурманська через Воркуту до Казахстану, від московського центру до ленинградських передмість. До речі, перші концтабори були створені вже влітку 1918 р. за наказом Леніна, а у 1921 р. їх існувало 48 у 24 областях. Від 1929 р. Сталін перетворив їх у табори примусової праці для прискорення індустріалізації та розробки природних ресурсів Півночі. За роки існування Радянського Союзу з'явилося щонайменше 476 табірних комплексів до складу яких входили тисячі окремих таборів, у кожному з яких були ув'язненні від кількох сотень до багатьох тисяч людей. З 1929 р., коли ГУЛАГ увійшов у період свого найбільшого зростання і до 1953 р., коли помер Сталін, близько 18 млн людей пройшли через комуністичні концтабори. Як система масової примусової праці мільйонів людей табори зникли після смерті Сталіна. Вони еволюціонували – протягом 1970-х і початку 1980-х років деякі з них перебудували і стали використовувати як тюрми для нового покоління прихильників демократії та націоналістів. Саме ГУЛАГ, підкреслює Е. Епплбом породив і нацистські табори в Німеччині. Аналізуючи перемогу СРСР і союзників у Другій світовій війні над Німеччиною авторка наголошує: «Ніхто не хоче думати, що ми перемогли одного масового вбивцю за допомогою іншого. Ніхто не хоче згадувати, якими прихильним до цього масового вбивці (тобто Сталіна – О.П.), були західні державні діячі».

Але нас в книзі Е. Епплбом найбільше цікавить український аспект історії ГУЛАГу. Українських сюжетів тут не так вже й багато, але вони є, тому саме про них поведемо далі мову. Оскільки в листопаді вшановують пам'ять жертв Голодомору привертає до себе увагу дуже промовисте зауваження дослідниці: «Тут відбувся жахливий голодомор 1930-х років, під час якого Сталін убив більше українців, ніж Гітлер євреїв. Але скільки людей на Заході про це пам'ятають?».

Певне місце у книзі займають матеріали про масові репресії радянського режиму на західноукраїнських землях у 1941 р., зокрема розстріли в'язнів у тюрмах Львова, де було знищено близько 4 тисяч осіб, Чорткова, Коломиї та ін. Всього НКВД зазначається у дослідженні, евакуювало 750 тис в'язнів з 27 таборів і 210 трудових колоній. Ще 140 тис були евакуйовані з тюрем і поміщені у нові тюрми на сході. Значна частина цих заарештованих до нових місць ув'язнення не дістались, тобто були вбиті.

В роботі Е. Епплбом немає окремого розділу про українців в ГУЛАГу, український, так би мовити, матеріал проходить окремими сюжетами по всій книзі. Важливо інше, автор розуміє і аналізує ці сюжети. Так, наприклад, характеризує 40-і роки вона зазначає, що серед в'язнів цього періоду у таборах були тисячі «українських антирадянських партизанів», які воювали проти нацистів, а потім повернули свою зброю проти радянського режиму. Серед них авторка називає прізвища членів Організації Українських Націоналістів : п'ятнадцятирічного Андрія Левчука та шістнадцятирічної Ярослави Крутиголови – неповнолітніх каторжників комуністичної системи.

У книзі зазначено, що у післявоєнні роки, коли у таборах почали посилюватись потужні національні групи, панівне становище злодіїв не рідко перебирали краще організовані групи в'язнів – часто ними ставали – українці, прибалти і поляки. Представники цих етнічних груп створили у таборах цілі системи взаємної допомоги. Сила цих етнічних груп, зазначає авторка, полягала у їх великій чисельності та в їх яскраво вираженій опозиційності щодо Радянського Союзу. Українці, поляки та прибалти мали військовий і партизанський досвід, а в деяких випадках їхні підпільні структури збереглися і в таборах. Вони формували тут національні бригади й організовували відзначення національних свят. Е. Епплбом звертає увагу на кілька цікавих деталей: «Українці і поляки, які під час війни були запеклими ворогами, партизанські з'єднання яких воювали між собою за кожний сантиметр Західної України, ставилися одні до одних у радянських тюрмах стримано, але з неймовірною довірою: ми вороги, але не тут. ... Для прибалтів і українців радянське і російське було одним і тим самим. У таборі було повно росіян, але

вони не переважали вважати їх окупантами та злодіями». Ще одна особливість: «У той час, як інші національні групи формували потужні мережі взаємної підтримки, знаходили місця в бараках для новоприбулих, допомагали їм отримати легшу роботу, росіяни цього не робили».

Звідси дослідниця робить висновок, що українці, у своїй більшості учасники повстанського руху, були дуже добре організовані, їхні лідери до ув'язнення були командирами повстанських загонів, усі добре знали один одного і їх організація розбудовувалась майже автоматично.

Багато уваги у книзі присвячено висвітленню історії повстань в'язнів у радянських концтаборах, зокрема у Норильську, Воркуті, Кенгірі та ін. Показано роль нелегальних українських націоналістичних структур в організації й проведенні страйків, підготовці і керівництві цими повстаннями. Дослідниця зауважує, що всі великі страйки і протести в ГУЛАГу планувались і здійснювались українськими таємними організаціями, що стояли за багатонаціональними страйковими комітетами. Особливо детально проаналізовано Кенгірське повстання у Казахстані. Висновок Е. Епплбом: «Битву кенгірські страйкарі програли та війну виграли».

Один з останніх розділів книги названо «Епоха дисидентів». У ньому з поміж інших, розповідається про Валентина Мороза, В'ячеслава Чорновола, Василя Стуса та ін. Автор показує, що діяльність дисидентів прискорила падіння «імперії зла» – СРСР, наголошує на необхідності збереження історичної пам'яті, оскільки «колишні комуністи безпосередньо зацікавлені у приховуванні минулого: воно плямує їх, підриває їх, шкодить їхнім претензіям на «реформаторство» - навіть коли вони особисто не мають нічого спільного зі злочинами минулого».

Збігнев Бжезінський оцінюючи книгу Енн Епплбом сказав: «Монументальне дослідження, яке на довгі часи буде пам'ятником незліченним жертвам ГУЛАГу, а також ганьбою тим, хто досі відмовляється визнавати те, що відбувалося».

Олег Полянський, професор,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін ЛДУФК